

MUSIQA PSIXOLOGIYASIDA BILIM OLIISH JARAYONLARI

Tojiqulov Nurbekjon Mahkam o‘g‘li, 1-kurs magistranti
Omonov Xasan Sulaymonovich, dots.
Jizzax davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya: Ushu maqolada Musiqa san‘atida musiqiy faoliyatning barcha turlari diqqat bilan bog‘liqdir. Ayniqsa, ommaviy ijrochilikda diqqat juda muhim. Namoyishdan avval dirijorning ko‘tarilgan qo‘llari, *auftakt*, *yakkaxon va jo‘rnavoz* o‘rtasidagi ishora va harakatlar – bularning hammasi musiqa terminologiyasida diqqat deb ataladi. Zamonaviy psixologiyada diqqat tarkibida uning sifat xususiyatlari o‘rganiladi. Bunga diqqat barqarorligi, ko‘chishi, taqsimlanishi va hajmi kiradi. Shuningdek, bu sanoqqa diqqat parokandaligini, buzilishini ham kiritish mumkinligi to‘g‘risida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: musiqa, diqqat, sezgi, san‘at, psixologiya, sifat, xususiyat, oberton, polifoniya, garmoniya, tembr, dinamika, ovoz, metronom, ritmika.

Abstract: In this article, in the art of music, all types of musical activities are related to attention. Attention is especially important in public performance. The raised hands of the conductor before the performance, the *auftakt*, the gestures and movements between the soloist and the accompanist - all this is called attention in musical terminology. In modern psychology, its quality features are studied in the structure of attention. This includes the stability, shift, distribution, and size of attention. Also, it is said that it is possible to include distraction and disturbance in this count.

Key words: music, attention, intuition, art, psychology, quality, characteristic, overtone, polyphony, harmony, timbre, dynamics, voice, metronome, rhythmic.

Аннотация: В данной статье в музыкальном искусстве все виды музыкальной деятельности связаны с вниманием. Внимание особенно важно при публичном выступлении. Поднятые руки дирижера перед выступлением, *ауфтакт*, жесты и движения между солистом и концертмейстером — все это в музыкальной терминологии называется вниманием. В современной психологии его качественные особенности изучаются в структуре внимания. Это включает в себя стабильность, сдвиг, распределение и объем внимания. Также сказано, что в этот счет можно включить отвлечение и беспокойство.

Ключевые слова: музыка, внимание, интуиция, искусство, психология, качество, характеристика, обертон, полифония, гармония, тембр, динамика

Diqqat. Inson faoliyatining boshqa turlarida bo‘lgani kabi, musiqa sanhatida diqqat insonning barcha sensor (hissiy), intellektual (aqliy), harakatga keltiruvchi jarayonlardagi faoliyat samaradorligining muhim va zarur shartidir.

Diqqat –mahlum paytda faoliyatning bir narsaga qaratilishidir.

Asosan ikki tur: ixtiyorsiz va ixtiyoriy diqqat mavjud. Lekin yana bir o‘ziga xos turni ham ajratish mumkin – u ixtiyoriy diqqatdan keyin kelib, uzoq muddat

davom etishi bilan xarakterlanadi. Bu ancha tig'iz va samarali aqliy faoliyat bo'lib, barcha turdagi mehnatga yuqori samaradorlik bag'ishlaydi.

Musiqqa sanhatida musiqiy faoliyatning barcha turlari diqqat bilan bog'liqdir. Ayniqsa, ommaviy ijrochilikda diqqat juda muhim. Namoyishdan avval dirijorning ko'tarilgan qo'llari, *auftakt*, *yakkaxon* va *jo'rnavoz* o'rtasidagi ishora va harakatlar – bularning hammasi musiqqa terminologiyasida diqqat deb ataladi.

Zamonaviy psixologiyada diqqat tarkibida uning sifat xususiyatlari o'rganiladi. Bunga diqqat barqarorligi, ko'chishi, taqsimlanishi va hajmi kiradi. Shuningdek, bu sanoqqa diqqat parokandaligini, buzilishini ham kiritish mumkin.

Diqqat – bu o'quv jarayonidagi eng muhim tarkibiy bo'laklardan biridir. Barcha buyuk musiqachilar favqulodda diqqat egasi bo'lgan. Masalan, Motsart ko'pchilik bo'lgan xonada hamda begona ovozlarni eshitilib turganda ham xotirjamlik bilan musiqqa yoza olgan. Polg'shalik pianinochi va kompozitor I.Gofman maqsadga muvofiq yagona ish uslubi haqidagi savolga: diqqatni jamlash – omad alifbosidagi birinchi harf, deb javob bergan. Rus kompozitori va pianinochisi N.Metner bo'lsa: «Ish boshlashdan avval yaxshilab diqqatni jamlash hamda nima va qanday qilishni bilish zarur, shunda musiqachi kamroq toliqadi va charchaydi», - degan edi.

I.Gofman shunday degan: «Ish to'la aqliy diqqat jamligida bajarilgandagina serunum bo'ladi». Biroq «shu narsani esda tutish kerakki, mashg'ulotlarda miqdoriy tomon faqat sifat tomoni bilan qo'shilgandagina mahno kasb etadi».

Ehtiborlilik, diqqatni jamlash qancha muddat ishlash kerak, degan savolga chek qo'yadi. I.Gofman har yarim soatdan so'ng tanaffus qilishni va hech qachon tanaffussiz bir yoki ikki soat ishlamaslikni tavsiya qilgan.

L.Barenboym tomonidan (V.I.Petrushinning «Muzqalga'naya psixologiya». M. 1997, 121-122-betlar) musiqachilar uchun diqqatni takomillashtirish mashqlari taklif etilgan edi. S.Stanislavskiyning tahkidlashicha, aktyor diqqati, agar u o'zining kundalik ishida iloji boricha ehtiborli va intizomli bo'lsa, o'z professional ishiga tushunib va mashuliyat bilan yondoshsa, maxsus mashqlarsiz ham takomillashishi mumkin. Shuningdek, barcha musiqachilar diqqatning shakllanishida o'zini tashqaridan turib eshita olish qobiliyati g'oyat muhim hisoblanishini tahkidlashgan. Shuning uchun ham musiqachining chalayotgan narsasini nazorat qila olishi, o'zini tashqaridan eshita olishi – musiqqa sanhatining asoslaridan biridir.

Musiqachining diqqati turlicha: keng va tor, kech qoluvchi va ilgari ketuvchi bo'lishi mumkin. Harakatlarning avtomatlashuvi diqqatning bir yerga jamlanishiga yordam beradi.

Sezgi; Biz o'zimizni o'rab turgan olamni sezgi organlarimiz va his qilish orqali bilamiz va kerakli axborotni olamiz.

Sezgi – narsa va hodisalarni sezgi ahzolari orqali His qilishning oddiy psixik jarayonidir.

Sezgi organlari bilan muvofiq tarzda sezgining ko'rish, eshitish, hid, tahm, teri, mushaklarni harakatga keltiruvchi va organik sezgi turlari mavjud. Musiqqa sanhatida eshitish, taktil (paypaslab), yahni qo'l tegizib his etish, harakat va ritmik sezgilar katta ahamiyatga ega. Xonandalar, damli (puflama) va torli musiqqa

cholg'ulari sozandalari uchun ovozga o'ziga xos to'lalilik va ohang bo'yoqdorligini tahminlovchi vibratsion sezgi ham katta ahamiyatga ega. Sezgi qonuniyatiga ularning sifati, tezligi, davomiyligi va fazoviy lokalizatsiya kabi xususiyatlarini ham kiritish mumkin. Eshitish sezgisi asosida musiqachilarda ichki eshitish va musiqiy eshitish xususiyatlari rivojlanadi. Bizning analizatorlarimiz moslashuvchanlik qobiliyatiga ega, yahni qo'zg'atuvchi tahsirga ko'nika oladi. Uzoq muddat baland ovozda musiqani tinglagandan so'ng biz «piano» yoki «metstso-forte» ovoz kuchidagi nozik o'zgarishlarni kam his etamiz. Uzoq vaqt sukunatda bo'lgach esa, biz hatto o'rta kuchdagi ovozni ham baland ovozdek qabul qilamiz. Masalan, Shopen kuyni hech qachon baland chalmagan. Lekin u piano, pianissimo, metstso-forte bobida tengsiz ijrochiligi hisobiga ohangdorlikka erishgan.

Sezgining o'zaro ta'siri; Sezgilarning o'zaro tahsiri asosan ikki: sensibilizatsiya va sinesteziya jarayonida sodir bo'ladi. O'zaro tahsir jarayonida bir analizatoridagi sezuvchanlikning ortib ketishi «sensibilizatsiya» deb ataladi. Masalan, agar balet musiqasini radio orqali emas, teatrdan eshitsak u yaxshiroq va to'liqroq qabul qilinadi, yahni ko'rish va eshitish analizatorlarining uyg'unlashishi qabul qilish jarayonini yanada boyitadi.

Sinesteziyaga shunday sezgilarning o'zaro tahsiri kiradiki, ularda qo'zg'alish tahsiri ostida bir analizatoridan boshqa bir analizatorga xos bo'lgan sezgi paydo bo'ladi. «Nozik did», «qichiq rang», «shirin tovush» kabi iboralar bundan dalolat beradi. Ko'rish-eshitish sinesteziyasi hodisasi nisbatan ko'proq uchraydiki, u rangli eshitish fenomeni sifatida mashhurdir. Bunday eshitish turi Rimskiy-Korsakov, Skryabin, Chyurlyonida bo'lgan.

Rimskiy-Korsakov har xil ohanglarni tabiatga xos bo'lgan ranglar koloritida qabul qilar edi. Lya major ladi yuzasidan u shunday degan edi: «Bu yoshlik, bahor ladi – biroq muzli, taqir yerli erta bahor emas, balki nastarin guli gullagan, butun o'tloq gullar bilan qoplangan paytdagi bahor. Bu tong biroz yorishgan, lekin butun sharq qirmizi va oltin rangga kirib ulurgandagi tong shafag'ining ladi».

Misol uchun, Skryabin musiqa amaliyotida birinchi bor simfonik partituraga rangli eshitish, nurli musiqa (tsvetomuzqka) bilan bog'liq bo'lgan maxsus rang turkumini olib kirgan. («Prometey», «Olov poemasi», 1910).

Litva kompozitori Chyurlyonis (1875-1911) o'z rassomlik ijodini musiqa sanhati bilan bog'lagan. Shuning uchun ham o'zi chizgan suratlarga «Bahor sonatasi», «Quyosh sonatasi», «Prelyudiya» va «Fuga» kabi musiqiy nomlar bergan. Shuningdek, O'zbekiston kompozitori G.Mushelg' (1909-1989) ham o'zi chizgan suratlarga «Peyzaj do major», «Peyzaj re major» yoki «BaHoriy qo'shiq», «Samarqand laddagi fuga» kabi musiqiy nomlar bergan.

Oberton (qo'shimcha tonlar) sezgi; Nemis olimi G.Gelg'mgolg'ts (1821-1894) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar («Uchenie o sluxovqx oHuHeniyax kak fiziologicheskaya osnova teorii muzqki», Spb., 1875, «O fiziologicheskix prichinax muzqkalg'noy garmonii», Spb., 1896) yagona ovoz murakkab tabiatga ega ekanligini va uni tarkibiy qismlarga bo'lish mumkinligini ko'rsatdi. Buning uchun spektrometr deb atalgan moslama yaratilgan bo'lib, ovozni uni tashkil etayotgan sadolarga ajratib chiqadi. Ovoz spektrida qo'shimcha sadolar guruhidan

iborat alohida ko'tariluvchi avjlar «formantalar» deb ataladi. Ovoz jildorligi aynan ularning tarkibiga bog'liq.

Ovoz jarangdorligi va ulug'vorligi sezgisi unda yuqori ashulachilik formantaları mavjudligidan dalolat beradi. Past ovozda formanta esa ovozga «metall» deb ataluvchi o'ziga xos va yuqori baholanuvchi sifatni baxsh etadi. Shuningdek, past ashulachilik formantasi ham mavjud. U ovozga yumshoqlik, quyuqlik, mayinlik, kenglik, tovlanish hissini beradi. Musiqa cholg'ularining tovushlari ham o'z bo'yoqlariga ega. Bu esa u yoki bu asarning o'ziga xosligini yetkazib berish uchun zarurdir.

Eshitish sezgisi; Musiqa sanhatida eshitish sezgisi asosiy hisoblanadi. Musiqiy eshitish qobiliyati – musiqani to'la-to'kis qabul qila olish qobiliyatidir. Fiziologik jihatdan eshitish – bu eshitish organlari orqali tovush tebranishlarini qabul qilishdir. Tovushlar tashqi quloq orqali eshitish nervlari (3000 ta atrofida deb hisoblanadi, bitta oktavaga 300-400 ta to'g'ri keladi) vositasida o'rta va ichki quloqdan o'tib, bosh miyadagi eshitish analizatorlariga yetib boradi. Shuningdek, analizatorlar ayrim musiqa cholg'ularining chalinishi (skripka, alg't, damli cholg'ular), ff da ovoz chiqarish va odamning gapirishi va kuylashi jarayonida bosh miya suyagining tebranishi orqali ham ovoz qabul qiladi.

Musiqiy eshitish qobiliyati ovoz past-balandligi, kuchi, tembri va davomiyligini yaxshi ilg'aydi. Eshitish sezgisining chegaralari: eng past tovushlar «do» subkontraktavagacha 16 gerts (1 soniyada 16 ta tebranish) atrofida tebranish chastotasiga, eng yuqorilari – yettinchi oktavaning «mi bemolg'» 20000 gerts (1 soniyada 20000 ta tebranish) atrofida. Mazkur chegara diapazonidan tashqaridagi tovushlar (infratovushlar – pastdagi va ulg'tratovushlar – yuqoridagi) umuman qabul qilinmaydi. Musiqiy eshitish qobiliyati past-balandlik, kuch, tembr o'zgarishlarini o'rta registrda yaxshiroq ilg'aydi. Bunda musiqachilar 5-6 tsent (butun tonning 1/20 qismi atrofida: 1 tsent – butun tonning 1/100 qismi atrofida) va bir detsibel (tovush kuchi balandligi birligi) balandlikdagi o'zgarishlarni farqlay oladilar.

Musiqiy eshitish qobiliyati quyidagi turlarga ega: mutlaq, nisbiy va ichki eshitish qobiliyati.

Mutlaq eshitish – musiqiy tovushlarning mutlaq baland-ligini etalonlari (masalan, kamerton) bilan solishtirmagan holda aniqlash qobiliyati. Lekin barcha buyuk musiqachilarda ham bunday qobiliyat bo'lmagan. Masalan, Vagner, Shuman, Meerber, Chaykovskiy, Grig bunday iqtidorga ega emas edi, biroq yaxshi rivojlangan nisbiy eshitish iqtidoridan muvaffaqiyatli foydalanganlar. Mahlumki, Motsart, List, Skryabin mutlaq eshitish qobiliyatiga ega bo'lgan. Shuningdek, sozlovchi eshitish qobiliyati (B. Teplov atamasi) ham mavjud. U texnik faoliyat natijasi bo'lib, ovoz balandligidagi minimal (2 tsentgacha) o'zgarishlarni ham farqlay olish qobiliyatidir.

Nisbiy yoki interval eshitish – kuy, intervallar, akkordlardagi tovushlar o'rtasidagi tovush balandligini sezish, aniqlash, ijro etish qobiliyatidir. Nisbiy eshitishda odam biror bir nota yoki akkordni aniqlashi yoki ijro etishi uchun hech bo'lmasa bitta tovush haqida aniq tasavvurga ega bo'lishi va undan boshqasini keltirib chiqarishi, topishi kerak. Bahzan yaxshi nisbiy eshitishni soxta mutlaq

eshitish deb ham atashadi. Odam o'z ovozi yoki kamerton tovushining eng past yoki eng baland ovozini yodda tutadi va shunga tayanib, o'zi eshitgan boshqa tovushlarni aniqlaydi.

Ichki eshitish –musiqaning butun tarkibiy qismini xayolan tasavvur qilish (notalarga qarab yoki xotira bo'yicha)qobiliyati.

Psixologik tomondan musiqiy eshitish qobiliyati –musiqiy axborotning tashqi akustik ifodalanishining tahlili va sintezi, uning emotsional bahosini ifodalab berishning o'ziga xos mexanizmidir. Bu bilan bog'liq tarzda ritm, lad, kuy, ko'povozlik, tembrni his etish va boshqa eshitish turlari farq qilinadi.

Musiqiy eshitish qobiliyatining yana bir muhim tarkibiy qismi umumiy musiqiylik hisoblanadi. Bu musiqa va musiqiy kechinmalariga emotsional munosabatda ifodalanadi.

Musiqiy eshitish qobiliyati musiqiy faoliyat jarayonida rivojlanib boradi. Mutlaq eshitish qobiliyati bundan mustasno, negaki uni maxsus mashqlar orqali takomillashtirishning iloji yo'q. Bilvosita yo'l bilan, yahni tembr yoki ovozning mahlum holati va boshqalar orqali tovush balandligini aniqlashga yordam beruvchi «soxta» mutlaq eshitishni (B. Teplov atamasi) rivojlantirish mumkin. Musiqiy eshitish qobiliyatini rivojlantirish uchun maxsus mashg'ulot darsi – solg'fedjio ishlab chiqilgan.

Shuningdek, musiqiy eshitish qobiliyatining *zonaviy tabiati* ham mavjud. Bu nazariya N.Garbuzov tomonidan ishlab chiqilgan. Mazkur nazariyaga ko'ra, tovush, tembr, lad, dinamika, ritm o'zining turli zonasiga ega. Masalan, butun ton oralig'i (b.2) 200 tsent miqdoriy ko'rsatkichga ega bo'ladi. Biroq 190 va 210 tsent ham b.2 bo'ladi, faqat boshqa zonada.

Kuyni, bir ovozlikni his etish; Aynan kuyni, bir ovozlikni his qilish tufayli xoh royalg', xoh karnay yoki dutorda ijro etilgan kuyni biz tanib olamiz. Bu qobiliyat interval va lad hissini o'z ichiga oladi. Musiqiy eshitish qobiliyatini rivojlantirish bo'yicha *solg'fedjiolash* jarayonida interval hissiga emas, balki lad hissiga ko'proq tayanib mo'ljal olishadi. Lad hissi negizida vengriyalik kompozitor va pedagog Zoltan Kodayning kuy hissini rivojlantirish tizimi yaratilgan. Bu tizim «nisbiy (relyativ) lad solg'mizatsiyasi tizimi» deb nom olgan (tizimda turli belgilar va bo'g'in nomlari qo'llanadi).

Kuyni, bir ovozlikni his qilish qobiliyati ko'proq ashulachilar, torli va puflab chalinadigan cholg'u sozandalarida oson va tabiiy rivojlanadi. Fortepiano chalishni o'rganishda uslubiyotchilar mashq etilayotgan asar kuy yo'llarining vokalizatsiyasini, kuylanishini yoki ularni bo'rttirib chalishni tavsiya etadilar.

Polifoniyani his etish; Musiqiy eshitish qobiliyatining bu turi tarbiyasi bir vaqtning o'zida ikki yoki undan ortiq ovozning musiqa to'qimasidagi harakatini eshita olish qobiliyatiga bog'liq. Mumtoz polifoniyani eshitish qobiliyati musiqachiga jamoaviy ijroda boshqa partiyalarni eshitishga yordam beradi. Masalan, u pianinochiga asosiy kuydan tashqari boshqa barcha faktura unsurlarini – bas harakati, jo'rovovzni, polifonik asarda esa nafaqat yuqori ovozlar, balki qolgan barcha ovozlarni eshitish imkonini beradi.

Garmoniyani his etish; Garmoniyani eshitish qobiliyati - tovushlar muvofiqligiga (interval va akkordlarga) tayanuvchi musiqiy hisdir (B. Teplovga

ko'ra). Agar polifonik his va uning rivojlanishi musiqani gorizontaal bo'yicha eshitish qobiliyatiga bog'liq bo'lsa, garmonik sezgi tovushlarni vertikal bo'yicha eshita olish qobiliyatiga aloqador bo'lib, pianinotchilarda yaxshiroq rivojlanadi. Pianinochi asarning tub garmonik mahnosiga qancha yetib borsa, – deydi atoqli pianinochi Lev Oborin, – uning ijrosi shu qadar ruhiy chuqurlashadi. Bu so'zlar boshqa barcha musiqa mutaxassislariga ham taalluqlidir.

Tembr-dinamikani hietish; Tembr – bu tovushlar bo'yoqdorligi. Dinamika – tovush kuchi. Tovush dinamikasi, yahni uning jaranglash kuchi to'g'ridan-to'g'ri tembr bilan bog'langan. Ijro bo'yoqdorligiga musiqa cholg'usining tembr imkoniyatlaridan foydalana olish hisobiga erishiladi. Ular esa, o'z navbatida, musiqachi-ijrochining o'z qo'lida bo'lgan kichik dinamik gradatsiyalarga bog'liq.

Tembr hissi turli musiqa cholg'ularining jaranglanishini muntazam eshituvchi orkestr sozandalarida yaxshi rivojlangan bo'ladi. Simfonik orkestr o'zining yigirmadan ortiq turdagi musiqa cholg'ulari bilan birgalikda boy rang-barang ovoz palitrasini qamrab oladi.

Musiqachining kasb malakasi ko'p jihatdan tembr-dinamik his rivojlanganligi, uning aniq va tiniqligiga bog'liq bo'ladi.

Musiqiy - eshitish tasavvuri; Musiqiy-eshitish tasavvuri – tovush past-balandligi harakatini eshitish va uni miyada gavdalantirish qobiliyatidir (B. Teplov). Ichki eshitish va musiqiy-eshitish tasavvuri tushunchasi tashqi ovozlarga tayanmagan Holda musiqani eshitish va boshdan kechirish qobiliyati bilan bog'lanib ketadi. Bu qobiliyat musiqiy xotira va musiqiy tasavvur negizining asosini tashkil etadi.

Metroritmikani his etish; Metroritmikani his etish – musiqaning vaqtga bog'liq xususiyatidir. U ijroda va tinglashda nafaqat eshitish, balki harakat tabiatiga ham egadir.

Metroritmika hissi turli uzunliklarning uzluksiz ketma-ketligi bilan bog'liq. Ular go'yo bir tekis ritmik harakatlarni nisbatan kichik impulsg'uslar bilan to'ldirib turadi.

Ritm hissi rivojlantirish juda qiyin bo'lgan qobiliyatlardan biridir.

Harakat hissi; Nozik, aniq, tez va epchil harakat qila olish ham yuqori baholanuvchi qobiliyat hisoblanadi. Bu kuchli musiqiy eshitish qobiliyati, mustahkam musiqiy xotira va yaxshi ritm hissidir.

Barcha cholg'ularda ijro etish sanhati badiiy obraz va texnik mahorat bir butunligiga asoslanadi.

Asarni ijro etishda texnik mukammallikka erishish, harakat jarayonlarini mustahkamlashning eng yaxshi usuli – asta-sekin, aniq chalishni mashq qilishdir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abert G. V.A.Motsart: V 2 ch. M., 1989. Ch.2, kn. 2.
2. Akbarov I.A. Musiqa lug'ati. T., 1997.
3. Aleksandrova V., Meylax Ye. List. L., 1968.
4. Alekseev A. Sebya preodoletg'. M., 1985.
5. Alekseev A.D. Istoriya fortepiannogo iskusstva. M., 1988. Ch.1,2.
6. Alekseev A.D. Metodika obucheniya igre na fortepiano. M., 1978.
7. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to'plami. 20 jild. T., 1987-2003.

8. Alg'-Farabi. Matematicheskie traktato'. Alma-Ata, 1972.
9. Alg'-Farabi. Filosofskie traktato'. Alma-Ata, 1970.